

GYÓZŐ GERŐ

DAS BEFESTIGUNGSSYSTEM DER BURG IM MITTELALTER UND IN DER TÜRKENZEIT

A VÁR KÖZÉP ÉS TÖRÖKKORI ERŐDRENDSZERE

Unsere früheste und zugleich authentische Quelle zu den Befestigungen der Bischofsburg ist der schon so oft zitierte Stadtplan von Haüy (Abb. 3). Leider gibt keine der wenigen noch älteren Darstellungen - in erster Linie Veduten - die Burg auch nur annähernd getreu wieder. Das gleiche gilt für einen handgezeichneten Lageplan über die Belagerung Pécs' im Jahr 1664. Auch er stellt Burg und Stadt lediglich schematisch dar, bietet also nur einige annähernd als authentisch anzusehende Informationen über die Burgbefestigungen. Deshalb läßt sich bei einem Vergleich der beiden Lagepläne auch nur zum Teil feststellen, welche Befestigungsarbeiten die Türken nach der Zrínyi'schen Belagerung 1664 durchgeführt haben. Wie das mittelalterliche Befestigungssystem der Burg ausgesehen und wie es sich im Laufe der Jahrhunderte verändert hat, auf diese Fragen können - wegen des nahezu vollständigen Mangels an Schriftquellen - vor allem die Ausgrabungsergebnisse und die lokalen Forschungen eine schlüssige Antwort geben.

Was in frühester Zeit dem mit der Erbauung des Doms und des Bischofpalastes sowie der dazugehörigen Bauten entstandenen Gebäudekomplex Schutz bot, diesbezüglich gibt es lediglich Vermutungen. Sehr wahrscheinlich war dieser Komplex aber auch zur Früharpadenzeit schon ein befestigter Ort, zu dessen Schutz Holzbefestigungen gedient haben mögen. Diese gingen später - vermutlich infolge des Mongolenüberfalls - unter, und Überreste davon konnten wir bislang leider auch bei den Grabungen nicht entdecken. Es scheint, als hätte man bei den im Laufe späterer Jahrhunderte durchgeführten Befestigungs- und damit einhergehenden Erdarbeiten selbst ihre Spuren beseitigt.

Nach dem Mongolensturm der Jahre 1241-1242 bzw. als Folge der damit verbundenen Erfahrungen begann in Ungarn eine neue Epoche des Burgenbaus und des verstärkten Ausbaus der Wehranlagen. So kam es nach dem Abzug der Mongolen in Pécs zum Bau einer steinernen Kirchenburg. Das war umso gerechtfertigter, als die Mongolen im Winter 1241/42 auch Pécs verwüsteten. Wie bekannt, konnten den Angriffen der Mongolen nur Steinburgen widerstehen. Somit scheint die Verwüstung der Stadt Pécs zu bestätigen, daß sie damals noch keine

A püspökvár erődrendszerét bemutató legkorábbi és egyben hiteles ábrázolásunk a már oly sokszor idézett Haüy-féle térkép (3. kép). Sajnos a néhány még ennél is korábbi ábrázolás - elsősorban veduták - egyike sem adja még megközelítőleg sem a vár hű ábrázolását. Pécs 1664. évi ostromának kéziratosa helyszínrajza is csak szemiatikus ábrázolásnak tekinthető a vár és a város esetében egyaránt, s csak megközelítőleg nyújt némi hitelesnek elfogadható tájékoztatást a vár erődrendszeréről. Ez a helyszínrajz szerves része annak a kéziratosa műnek, amelyben az ostromról egy szemtanú „Rövid és igaz beszámoló”-ban tudósít. Szerzője „Pécsi Névtelen”-ként ismert. Így e két rajz egybevetése csak részben teszi lehetővé annak megállapítását, hogy vajon a Zrínyi-féle 1664. évi ostromot követően a törökök milyen erődítési munkákat végeztek. Arra vonatkozóan pedig, hogy a középkor folyamán a várnak milyen volt a védelmi rendszere, és az az évszázadok folyamán hogyan változott, legnagyobb részben - az írásos források csaknem teljes hiánya miatt - csak az ásátások és a helyszíni kutatások eredményei adhatnak érdemleges választ.

Hogy a székesegyház és a püspöki palota, valamint a hozzájuk tartozó épületek megépültével kialakult épületegyüttes védelmét a legkorábbi időszakban mi biztosította, arra vonatkozóan csak feltételezésekre vagyunk utalva. Nagyon valószínű azonban, hogy ez az együttes már a kora Árpád-korban is erődített hely lehetett, amelynek védelmére valamilyen faerődítmény szolgálhatott. Ez a későbbiek során - valószínűleg a tatárjárás következményeként - elpusztult, és maradványait sajnos mindeddig az ásátások sem tudták napvilágra hozni. Úgy látszik, hogy a későbbi évszázadok során végzett erődítési munkák és az ezekkel kapcsolatos földmunkák még nyomait is eltüntették.

A magyarországi várépítészetnek és a fokozott védelmi rendszer megépítésének az 1241-42. évi tatárjárást követően, illetve annak ezirányú tapasztalatai következtében új korszaka kezdődött. Ennek eredményeként Pécsen a tatárjárás után egyházi kővár épült. Ez annál is indokoltabb volt, mivel 1241-42. telén a tatárok Pécsen is feldúlták. Mint ismeretes, a tatárok támadásainak csak a kővárak tudtak ellenállni, így Pécs feldúlása is azt látszik igazolni,

Burg im eigentlichen Sinne hatte. Aufgrund dessen ist anzunehmen, daß die den Sakralbauten Schutz gewährenden Holzbefestigungen gerade den mongolischen Zerstörungen zum Opfer gefallen sind, und daß man an ihrer Stelle kurz nach dem Abzug der Mongolen eine Steinburg errichtet hat. Ihre Entstehungszeit kann in das letzte Jahrzehnt der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, spätestens aber an den Anfang der fünfziger Jahre gesetzt werden.

Diese frühe Burg erhob sich über quadratischem Grundriß. Das Burggebiet umgab als Einfriedung eine einfache Mauer, damals noch ohne Bastionen oder Türme. Vor Beginn der Grabungen besaßen wir keine näheren Kenntnisse über diese frühe Burg, und auch im Anfangsstadium der Freilegungen kamen lediglich einige kleinere Mauerdetails zum Vorschein, die man aufgrund der Stratigraphie ins 13. Jahrhundert datieren konnte.

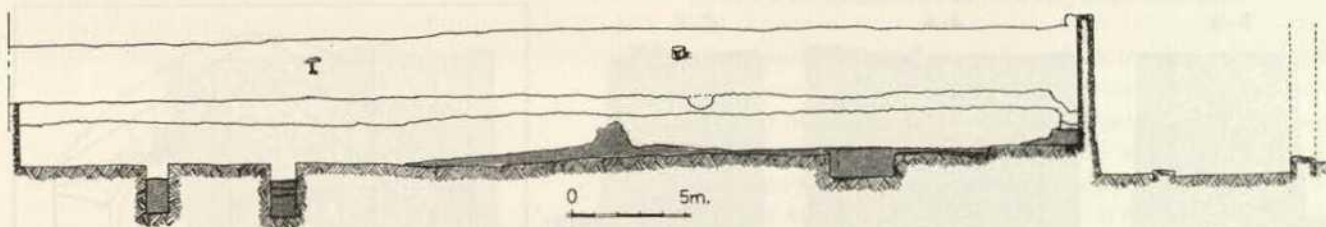

Abb. 48. Ostabschnitt der nördlichen Burgmauer mit einem Rest der romanischen und der darüber aufgeführten Burgmauer des 14. Jahrhunderts 48. kép. Az É-i várfal K-i szakasza a románkori várfal maradványával és a ráépült XVII. századi várfallal

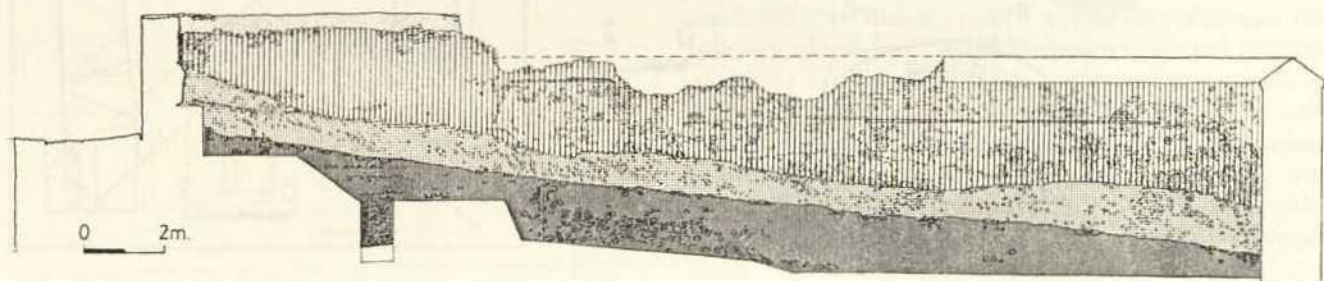

Abb. 49. Ansicht der östlichen Burgmauer mit den mittelalterlichen und türkenzeitlichen Mauerabschnitten 49. kép. A K-i várfal nézete a középkori és a török falszakaszokkal

Doch die Forschungen der vergangenen Jahre lieferten auch in dieser Hinsicht wertvolle neue Angaben, hauptsächlich durch die Ergebnisse der Grabungen an der nördlichen und östlichen Burgmauer.

Insbesondere im Ostabschnitt der gegenwärtigen nördlichen Außenmauer (Abb. 48) sowie an der östlichen Burgmauer stellte sich im Zuge der weitergehenden Freilegungen heraus, daß unter den heutigen äußeren Burgmauern – und zwar als deren Fundamente – Reste einer frühen Burgmauer verlaufen (Abb. 49). In den zwei genannten Abschnitten folgen die gegenwärtigen Burgmauern nämlich dem Verlauf der frühen Ringmauer, auf deren Überresten man sie wie auf einem stabilen Fundament errichtet hatte. Der Bau dieser Burgmauern kann mit dem nach dem Mongolensturm erfolgten Neuaufbau der Burg selbst in Zusammenhang gebracht werden. Die

hogy Pécsnek ekkor még ilyen értelemben vára nem volt. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az egyházi épületek védelmét biztosító faerődítmény épp a tatárok pusztítása következtében semmisült meg, és ennek helyébe épült a kővár rövidebb a tatárok elvonulása után. Keletkezésének idejét így a XIII. század első felének utolsó évtizedére, de legkésőbb az ötvenes évek legelejére, a tatárjárás utánra tehetjük.

Ez a korai vár négyszög alaprajzú volt. Területét egyszeres fal övezte, mintegy kerítőfalként, amelyet ekkor még bástyák vagy tornyok nem erősítettek. Erről a korai várról azonban az ásásokat megelőzően közelebbi ismereteink nem voltak, és azok kezdeti szakaszában is csupán kisebb falrészletek kerültek elő, amelyek korát a stratigráfia alapján a XIII. századra lehetett meghatározni. Az utóbbi néhány év kutatásai azonban e tekintetben is jelentős új ada-

tokkal szolgáltak főleg az északi és keleti várfal ásításának eredményei alapján.

Különösen a jelenlegi északi külső várfal keleti szakaszán (48. kép), valamint a keleti várfalnál végzett nagyobb arányú feltárások során derült ki, hogy a ma álló külső várfal alatt – annak alapjaként – húzódik a korai várfal maradványa (49. kép). A jelenlegi várfalak ugyanis az említett két szakaszon mindenütt a korai várfal nyomvonalát követik, és azokat a korábbi maradványaira mint szilárd alapra építették rá. Ezeknek a várfalaknak az építését kapcsolatba hozhatjuk magának a várnak a tatárjárás követő újjáépítésével. Falvastagságuk mindössze 1 m, és mint az az északkeleti sarokcsatlakozás feltárása során kiderült, az északi és a keleti fal kissé szabálytalan derékszögben csatlakozik egymáshoz, és ebben a korszakban még semmilyen egyéb védelmi létesítmény – torony vagy

Stärke der Mauern betrug nur 1 m. Wie sich bei der Freilegung des nordöstlichen Eckanschlusses zeigte, stießen die nördliche und östliche Mauer in einem etwas unregelmäßigen rechten Winkel aufeinander und waren zu dieser Zeit noch nicht durch weitere Befestigungswerke – Türme oder Bastionen – verstärkt. Das bestätigte sich auch bei den Forschungen in der westlichen Bastion sowie in der nordwestlichen Eckbastion. Unter dem inneren Niveau der Westbastion, die zu ihrer Bauzeit einen regelmäßigen viereckigen Grundriß hatte, wurde ein zusammenhängender Abschnitt der frühen Burgmauer aufgedeckt (Abb. 50). In der nordwestlichen Eckbastion mit fünfeckigem Grundriß – die in ihrer ersten Bauperiode anscheinend eine Rundbastion war – fanden wir, ähnlich wie in der nordöstlichen, den rechtwinkligen Eckanschluß der westlichen und nördlichen Burgmauer (Abb. 51, 52). All diese Details sind deutliche Beweise dafür, daß

bástya – nem erősítette őket. Ugyanezt igazolják a nyugati bástyában, valamint az északnyugati sarokbástyában végzett kutatásaink is. Az építése idején szabályos négyszög alaprajzú nyugati bástya belső szintje alatt a korai várfal összefüggő szakaszát tártuk fel (50. kép). Az ötszög alaprajzú északnyugati sarokbástyában – amely első építési periódusában úgy tűnik, hogy körbástya volt – pedig megtaláltuk – az északkeletihez hasonlóan – a nyugati és északi várfalak derékszöget alkotó sarokcsatlakozását (51, 52. kép). Mindezek ékes bizonyítékai annak, hogy a XIII. századi első kővár még bástyák és tornyok nélkül épült, egyszeres kerítőfal volt csupán. Talán már ebben az időben csatlakozhatott a városfal is az északkeleti sarkához a várfalnak.

A korai északi várfal kisebb szakaszokon az alapozás mélységéig feltárt részleteit vizsgálva úgy tűnik, hogy annak belső falsíkja néhány fokkal eltér a függőlegestől,

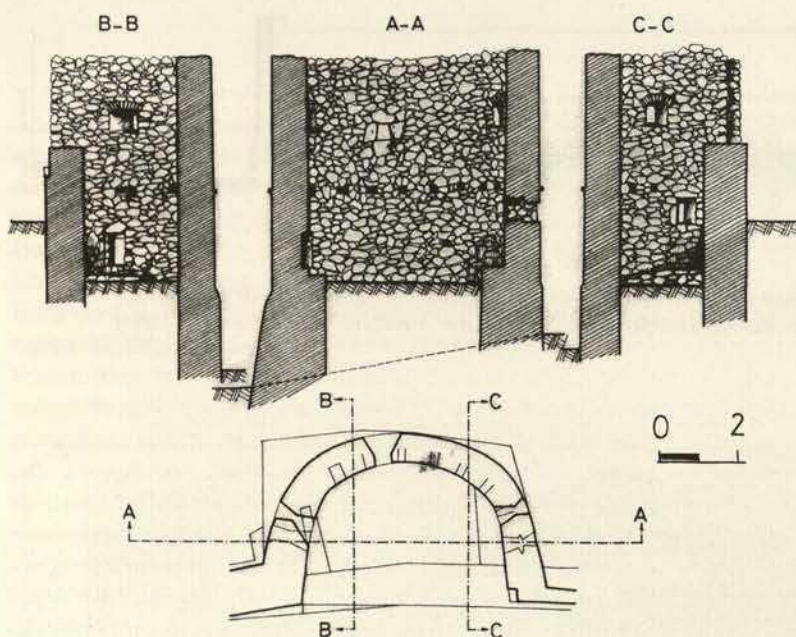

Abb. 50. Grundriß und Schnitt der ursprünglich viereckigen mittelalterlichen Bastion der westlichen Burgmauer

50. kép. A Ny-i várfal eredetileg négyszög alaprajzú középkori bástyájának alap- és metszetrajza

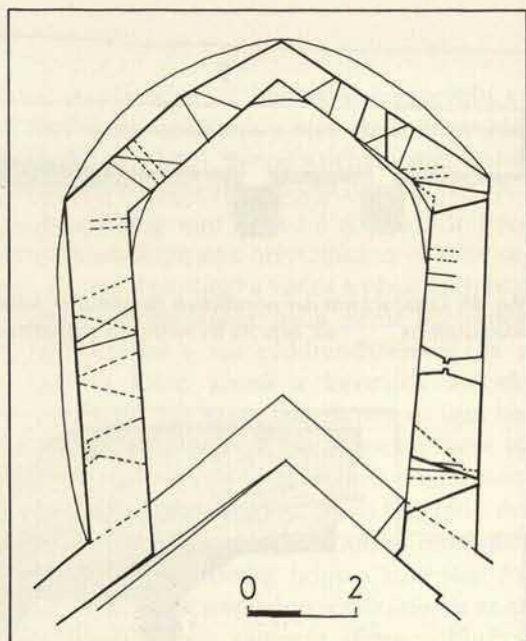

Abb. 51. Grundriß der nordwestlichen Eckbastion der Burgmauer

51. kép. A várfal ÉNy-i sarokbástyájának alaprajza

die erste Steinburg des 13. Jahrhunderts zunächst nur von einer einfachen Mauer ohne Bastionen und Türme umgeben war. Vielleicht grenzte schon damals auch die Stadtmauer an die nordöstliche Ecke der Burgmauer.

Einige kleinere Abschnitte der frühen nördlichen Burgmauer hatten wir bis zu den Fundamenten freigelegt. Bei der Untersuchung der Details schien ihre Innenfläche um einige Grad von der Senkrechte abzuweichen, so, als hätte sie gleichzeitig als Strebemauer fungiert. Es ist aber auch nicht auszuschließen, daß sich in diesen Abschnitten nicht die ursprüngliche Bauweise widerspiegelt, sondern eventuell die von der Sprengung im Jahr 1664 verursachte Neigung der Burgmauer in Richtung Burggraben. Eindeutig kann diese Frage jedoch erst nach der Freilegung eines größeren, vom Zentrum der Sprengung weiter entfernten Abschnitts der nördlichen Außenmauer entschieden werden.

Den südlichen Abschluß der über quadratischem

mintha támfal szerepe is lett volna. De az sem kizárt, hogy ez nem az eredeti építési-módot tükrözi, hanem az esetleg az 1664. évi berobbanás következtében történő megdőlése a várfalnak a várárok irányában az adott szakaszokon. Ezt a kérdést azonban csak az északi külső várfal további a robbantás helyétől távolabbi, nagyobb szakaszának a feltárása döntheti el egyértelműen. A négyszög alaprajzú korai vár déli lezárását illetően a legszerényebbek az ismereteink, és legnagyobbbrészt csak feltételezésekre vagyunk utalva. Minden valószínűség szerint azonban itt is csak egy egyszeres kerítőfal, erre utal egy ilyen jellegű, ezen a déli részen előkerült kisebb várfalszakasz. A déli várfalat már ebben az időben is a városba vezető kapu törhette át – feltételezhetően azon a helyen, ahol annak későbbi kaputornya is épült.

A várfalak alapozása természetszerűleg a váron belüli területekhez igazodott mindenkor, annál is inkább, mivel a vár eredetileg is egy észak-déli lejtésű terepre épült.

Grundriß erbauten frühen Burg betreffend sind unsere Kenntnisse am geringsten und sie stützen sich größtenteils auf Vermutungen. Doch aller Wahrscheinlichkeit nach gab es auch hier nur eine einfache Einfriedungsmauer, worauf ein kleinerer Mauerabschnitt dieser Art hindeutet, der im Südabschnitt zum Vorschein kam. Schon zu jener Zeit dürfte es an der südlichen Burgmauer auch ein Tor gegeben haben, das in die Stadt führte, und zwar vermutlich an der Stelle, wo später ein Torturm errichtet wurde.

Die Fundamente der Burgmauern waren naturgemäß den jeweiligen Geländebedingungen innerhalb der Burg angepaßt; dies umso mehr, als die Burg auf einem von Nord nach Süd abfallenden Gelände erbaut worden war.

Der weitere Ausbau der Wehranlagen durch Türme und Bastionen dürfte im Laufe des 14. Jahrhunderts erfolgt sein. In der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts kam es

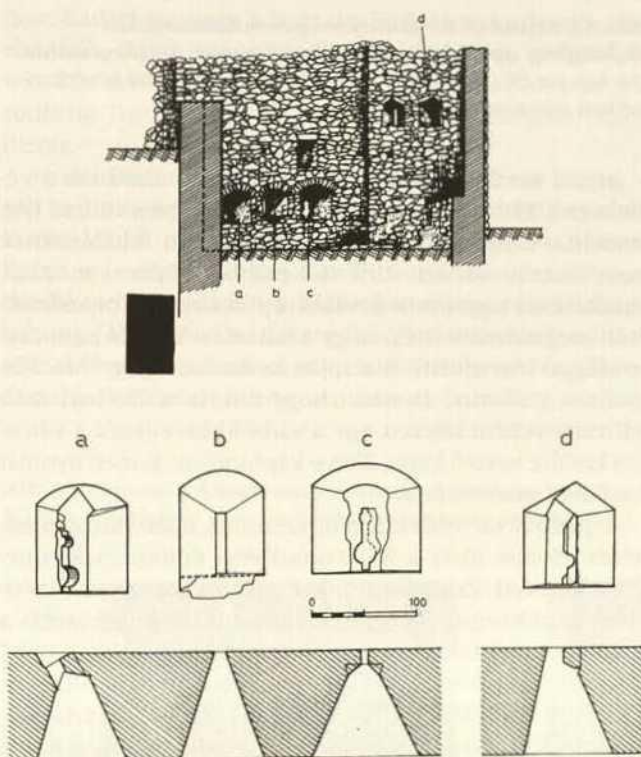

Abb. 52. Schnitt und Schießschartentypen der nordwestlichen Eckbastei

52. kép. Az ÉNy-i sarokbástya metszete és lőréstípusai

nämlich innerhalb der Bischofsburg zu einer großräumigen Umgestaltung, in deren Verlauf die Kapelle der Goldenen Maria und auf den Ruinen des ehemaligen römischen Bischofspalastes bzw. im Gebiet der zum Teil abgerissenen Ruinen das Gebäude der ersten ungarischen Universität, schließlich südwestlich vom Dom der gotische Bischofspalast entstanden. Diese großangelegte Bautätigkeit zog natürlich auch die Erneuerung sämtlicher Burgbefestigungen bzw. deren Modernisierung nach sich. Damals wurden die Bastionen mit viereckigem Grundriß, wie zum Beispiel der nur teilweise erhalten gebliebene westliche Basteiturm, sowie die beiden die nördliche Burgmauer verstärkenden - sogar in ihren Maßen fast identischen -, ursprünglich auf zwei Etagen von schlüsellochförmigen Schießscharten durchbrochenen

Abb. 53. Die nördliche Burgmauer mit den quadratischen Bastionen nach der Wiederherstellung

53. kép. A helyreállított É-i várfal a négyszögű bástyákkal

A püspökvár védelmi rendszerének további kiépítésére, annak tornyokkal és bástyákkal történő megerősítésére minden bizonnyal a XIV. század folyamán kerülhetett sor. Ugyanis e század második felében a váron belül egy nagyarányú átrendeződés ment végbe, amelynek során épült az Aranyos Mária kápolna, a volt románkori püspöki palota mellett, illetve részben elbontott romjai területén pedig az első magyar egyetem épülete, valamint a székesegyháztól délnyugatra a gótikus püspöki palota. Ez a nagyarányú építkezés természetesen maga után vonta a vár egész erőrendszerének a megújítását, illetve korszerűsítését is. Ekkor épültek a négyszög alaprajzú bástyák, így a csak részletében megmaradt nyugati, valamint az északi várfalat erősítő két - méreteiben is csaknem azonos - bástyatorony, amelyeket később kulcslyuk alakú lőrésekkel törtek át két szinten (53. kép). Ez utóbbiakat a későbbi századok folyamán többször is átépítették, lőréseiket elfalazták vagy átalakították. Műemléki helyreállításkor eredeti lőréseiket feltárták és részben helyreállították. Sajnos azonban belső feltáráskor eddig még nem került sor, illetve nem volt lehetőség. Ennek során azonban valószínűleg tisztázható lesz a bástyák lőréseinek rendszere. A nyugati bástya homlokzatán feltárt kulcslyuk alakú lőrés azonban már annak XV. századi átépítését jelzi. Ez a lőréstípus egyébként ebben az időben eléggé általánosan elterjedt volt, a várban máshol is megtaláljuk.

Az északnyugati sarokbástya - amint azt a feltárás igazolta - eredetileg nyújtott patkó alakú volt és jelenlegi ötszögű alaprajzát a későbbi átépítés során nyerte.

A vár északkeleti sarkát a többi bástya építésével egyidejűleg egy legyező alakú bástyával erősítették meg, amelynek egyik vége a XIII. századi várfalhoz, a másik szárnya pedig a XIII. századi várfal sarkától kiinduló északi városfalhoz csatlakozott (54. kép). E XIV. századi sarokvédmű nyugati végében a feltárás során egyetlen elfalazott lőréscsonkot, illetve annak nyomát lehetett megfigyelni.

A vár déli oldalán lévő és a városba vezető négyszög alaprajzú kaputorony korábbi formájában valószínűleg már a XIII. századi kővár építése során megépült. A kutatások hiánya miatt azonban csak feltételezhető, hogy e nagy építőtevékenység során ezt is nagyobb mértékben megújították vagy pedig legalábbis revonálták.

Basteitürme errichtet (Abb. 53). Die beiden letztgenannten baute man in den späteren Jahrhunderten mehrmals um, mauerte die Schießscharten zu oder veränderte sie. Bei der Wiederherstellung wurden die originalen Schießscharten freigelegt und teilweise restauriert. Zu Freilegungen im Innenbereich kam es bisher leider noch nicht. Später wird sich damit vermutlich auch das System der Schießscharten dieser Bastionen klären lassen. Eine an der Fassade der Westbastion freigelegte schlüssellochförmige Schießscharte deutet bereits jetzt auf deren Umbau im 15. Jahrhundert. Dieser Schießschartentyp war zu dieser Zeit ziemlich weit verbreitet und ist in der Burg auch anderswo zu finden.

Die nordwestliche Eckbastion war - wie auch die Grabung bestätigt hat - ursprünglich nicht halbrund, sondern eher gestreckt hufeisenförmig. Den jetzigen fünfeckigen Grundriß erlangte sie im Laufe eines späteren Umbaus.

Gleichzeitig mit dem Bau dieser Bastionen wurde die nordöstliche Ecke der Burg durch eine fächerförmige Bastion befestigt. Ein Ende stieß dabei an die Burgmauer des 13. Jahrhunderts an, während das andere an die von der Ecke der Burgmauer des 13. Jahrhunderts ausgehende nördliche Stadtmauer anschloß (Abb. 54). Am Westen dieser Eckbefestigung aus dem 14. Jahrhundert konnten wir bei den Freilegungen lediglich ein zugemauertes Schießschartendetail bzw. dessen Spur beobachten.

Den an der Südseite zur Stadt führenden Torturm mit quadratischem Grundriß hatte man in seiner früheren Form zusammen mit der Steinburg wahrscheinlich schon im 13. Jahrhundert errichtet. Daß dieser Turm im Rahmen der erwähnten Umgestaltung ebenfalls in größerem Stil modernisiert oder zumindest renoviert wurde, können wir mangels Forschungen lediglich vermuten. Auch die Frage, welche Art von Außenwerken in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts den Schutz der südwestlichen Burgecke gewährleistete, muß selbst nach den hier durchgeführten intensiven Grabungen unbeantwortet bleiben. Die Arbeiten an den späteren Wehranlagen hatten nämlich die früheren Bauten so stark in Mitleidenschaft gezogen, daß aufgrund der wenigen freigelegten und nicht einmal zusammenhängenden Reste heute keine näheren Aussagen mehr möglich sind. Wahrscheinlich ist aber, daß es als Vorgängerbau der hier noch heute stehenden Barbakane ein von der Burg direkt aus der Stadt hinausführendes Tor bzw. einen Torturm gegeben haben muß, dessen Spuren wir jedoch nicht finden konnten.

Ende des 15. Jahrhunderts ging man erneut daran, den Schutz der Bischofsburg zu verbessern, d. h. die Wehranlagen zu modernisieren, diesmal im Auftrag des Pécs-er Bischofs Sigismund Ernusz. »Die bedeutendsten unter seinen Bauten waren ohne Zweifel die neugebauten Festungsanlagen und Mauern der Pécs-er Burg.« So berichtet der Humanist und Geschichtsschreiber Bonfini, der um 1495 auch den im Jahr 1491 erfolgten Besuch Pál Kinizsis in der Burg zu Pécs beschrieb. Auf Ernusz geht auch der Bau der Barbakane zurück, d. h. des südwestlichen Torturmes (Abb. 55). Diesen Torturm mit kreisförmigem Grundriß verband ein sogenanntes »Gelenk« mit der Burg selbst und mit dem inneren Tor (Abb. 56). Das Gelenk und das innere Tor wurden im Zuge der Ausgrabungen zum Vorschein gebracht.

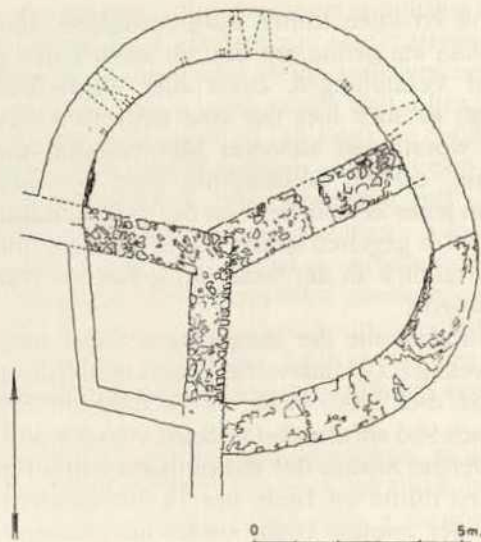

Abb. 54. Grundriß der fächerförmigen mittelalterlichen Befestigung, die in der nordöstlichen Eckbastion freigelegt wurde
54. kép. Az ÉK-i sarokbástyában feltárt legyező alakú középkori védmű alaprajza

Arra a kérdésre, hogy a vár délnyugati sarkának a védelmét a XIV. század második felében milyen védmű biztosította, még az itt folytatott nagyarányú feltárásoknak sem sikerült választ adni. A későbbi erődítési munkák építkezései ugyanis a korábbi építményeket olymértékben megsemmisítették, hogy a feltárt csekély és nem összefüggő maradványok alapján az ma már meg nem állapítható. Valószínű azonban, hogy a ma is itt álló barbakan előzményeként létezett egy a várból közvetlenül a városon kívülre vezető kapu, illetve kaputorony. Ennek nyomát azonban nem találtuk.

A püspökvár védelmi rendszerének újabb korszerűsítését jelentik azok a XV. század végi építkezések, amelyek Ernusz Zsigmond pécsi püspök nevéhez fűződnek. »Építkezései közül kétségtelenül legjelentősebb a pécsi vár erődítményeinek és falainak újjáépítése volt.« Erről tudósít bennünket Bonfini humanista történétíró, aki 1495 körül leírja Kinizsi Pál 1491. évi pécsi várlátogatását is. Ernusz nevéhez fűződik a vár délnyugati kapu-

Abb. 55. Ansicht der restaurierten Barbakane
55. kép. A helyreállított barbakan lát képe

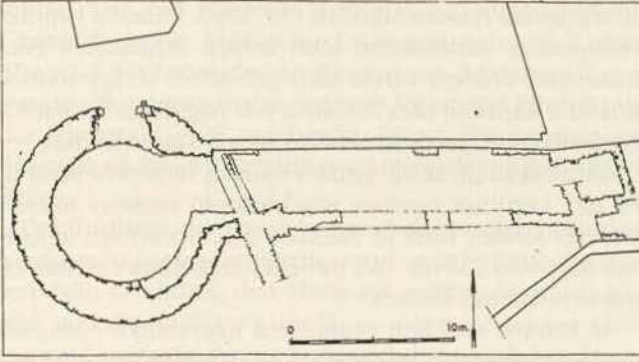

Abb. 56. Grundriß der Barbakane mit dem freigelegten Gelenk
56. kép. A barbakán alaprajza a feltárt nyaktaggal

Ernusz war vor allem daran gelegen, den südlichen Teil der Burg besser zu befestigen. Er ließ die das südwestliche Burgtor schützende Barbakane sowie eine andere Barbakane zum Schutz der Südostecke erbauen, die ebenfalls durch ein »Gelenk« mit der Burg verbunden war. Für den Schutz an der Südseite sorgte außerdem der südliche Torturm, der als Zugang von der Burg zur Stadt diente.

An der Barbakane - deren Mauerdicke 140 cm betrug - gab es einen umlaufenden Wehrgang, den man über eine in der Mauer eingelassene Treppe erreichte. Die Mauerkrone war durch Zinnen bewährt und jede der Zinnen durchbrach jeweils ein Schießschartenpaar mit Trichterlaibung (Abb. 57). Das untere Geschoß war durch schlüsselförmige Schießscharten mit Steingewölbe gegliedert. Nach Norden führte von hier ein rundbogiges Tor

tornyának, a barbakánnak az építése is (55. kép). A kör alaprajzú kaputornyot ún. „nyaktag” köti össze magával a várral és a belső kapuval. A nyaktag és a belső kapu maradványai a feltárás eredményeként kerültek napvilágra (56. kép).

Ernusz mindenekelőtt a vár déli részét igyekezett megerősíteni. Ennek során épült meg a vár délnyugati kapuját védő barbakán, valamint ahhoz hasonlóan a délkeleti sarok védelmére egy sarokrondella, amelyet szintén „nyaktag” kötött össze a várral. Ugyancsak a déli rész védelmét biztosította a déli kaputorony, amely a várból a városba vezetett.

A barbakánon - amelynek falvastagsága 140 cm - gyilokjáró fut körbe, amelyre egy a falba épült lépcsőfeljárt vezet. Falának tetején a pártázatos védőoromzat minden tagját egy-egy tölcserbélletes lőréspár törí át (57. kép). Falát az alsó szinten kulcslyuk alakú kőboltozatos lőrések tagolják. Északra néző és a városon kívülre vezető kapuja egyszerű élszedéssel külső ívén hengertaggal díszített kőkeretes, félköríves záródású felvonóhidas kapu. A felvonóhíd északi végével egy kettős fallal megerősített feljáróhoz csatlakozik, amelynek egyik fala egyben a nyugati várárok, másik fala pedig a barbakánt övező szárazárok - contrascarpája - ellenlejtője. Keletre néző - a „nyaktagba” vezető - bejárata nyitott.

A „nyaktag”-ot keleti végén kettős farkasveremmel megerősített, felvonóhidas kapu zárta le. Ez is élszedéssel díszített, félköríves záródású kőkeretes kapu, mint a barbakán északi kijáratu kapuja. A barbakán „nyaktagjának” feltárása (58. kép.) során előkerültek a kapunak, valamint felvonóhídjának „in situ” maradványai, amelyek lehetővé

Abb. 57. Grundriß, Schnitt und Ansicht der Barbakane und ihre Schießschartentypen
57. kép. A barbakán alát- metszet- és nézeti rajza és lőréstípusai

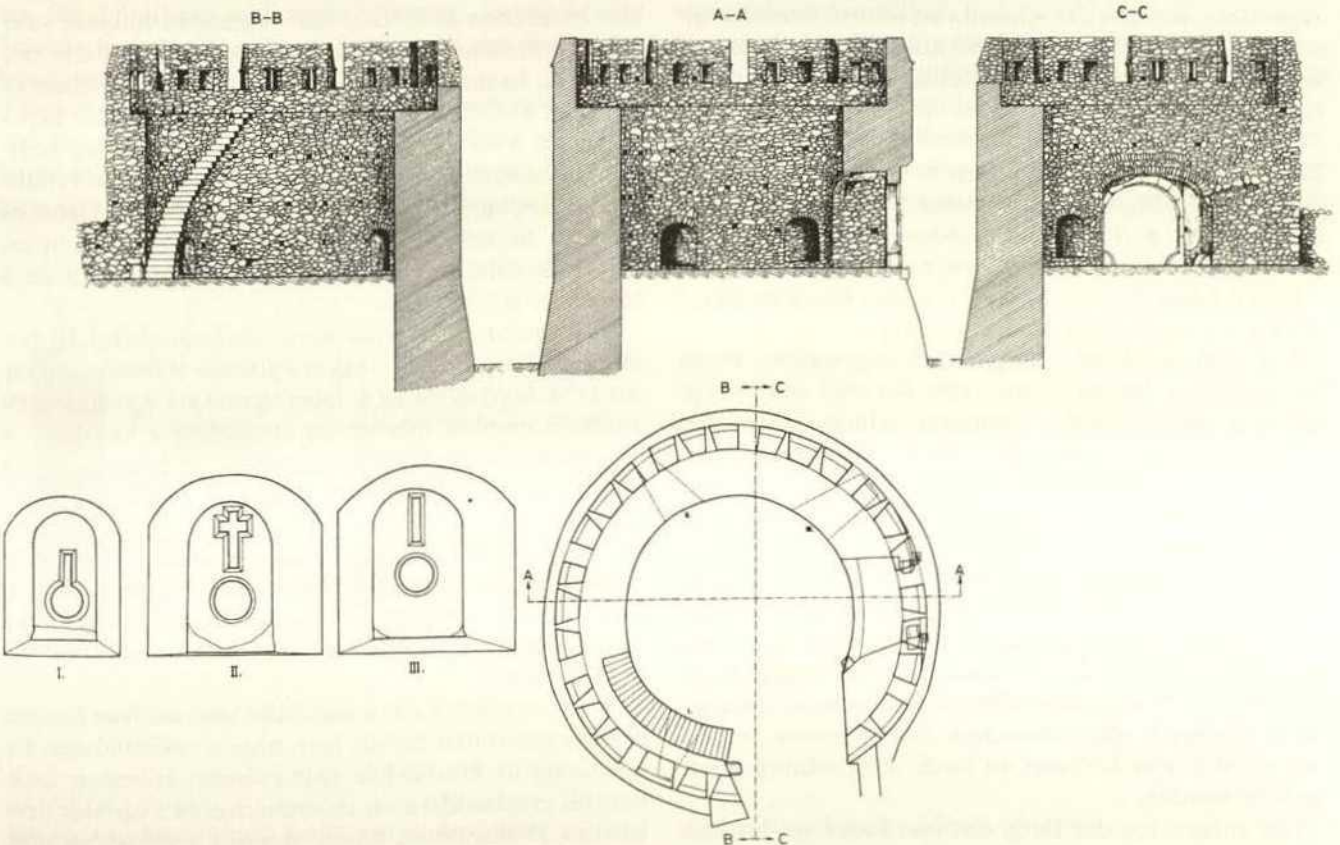

Abb. 58. Freigelegte Überreste der Barbakane mit dem Gelenk und dessen Osttor

58. kép. A barbakánnak és nyaktagjának, valamint a nyaktag K-i kapujának feltárt maradványa

mit einem einfach abgefaßten Steinrahmen und Zugbrücke aus der Stadt. Die Zugbrücke grenzte mit ihrem Nordende an einen durch eine doppelte Mauer verstärkten Ausgang, wobei eine der Mauern gleichzeitig die Contrascarpa, d.h. den Gegenabhang, des westlichen Burggrabens, die andere hingegen die Contrascarpa des die Barbakane umgebenden Trockengrabens bildete. Der in das »Gelenk« führende Eingang im Osten war offen.

Das durch eine doppelte Wolfsgrube gesicherte Tor mit Zugbrücke, welches das »Gelenk« an seinem Ostende verschloß, hatte wie das nördliche Ausgangstor der Barbakane einen mit Abkantung verzierten, rundbogigen Steinrahmen. Bei der Freilegung des Gelenks der Barbakane (Abb. 58) kamen »in situ« Überreste des Tores und seiner Zugbrücke ans Licht, die dessen Rekonstruktion ermöglichen (Abb. 59). Parallelen dieses Steinrahmentyps begegnet man auch an verschiedenen mittelalterlichen Wohnhäusern der Stadt Pécs, wie zum Beispiel dem ehemaligen Palast des Großpropstes in der Káptalan utca 2 oder dem Haus Janus Pannonius utca 8.

Die dem westlichen Burggraben zugewandte Mauer des »Gelenks« der Barbakane (Abb. 60) wird von zweigeschossig angeordneten, schmalen Schießscharten mit Trichterlaibung durchbrochen. Leider kam die südliche Mauer in stark verfallenem Zustand ans Licht. Es ist jedoch anzunehmen, daß sich auch auf dieser Seite Schießscharten befanden.

Im Ergebnis der von Ernuszt veranlaßten großangelegten Umbauten erlangten die spätmittelalterlichen Wehranlagen der Burg damals im wesentlichen ihre endgültige Form. So konnte sie auch Haüy auf seinem Stadtplan von 1687 festhalten (Abb. 3). Bedeutende Einzelabschnitte dieser mittelalterlichen Befestigungen stehen noch heute oder konnten im Laufe der Grabungen aufgedeckt werden.

Das andere Tor der Burg, das von Süden in die Stadt

tették annak rekonstrukcióját (59. kép). Ennek a kapukeret-típusnak párhuzamait több helyen megtaláljuk Pécs középkori eredetű városi lakóépületeinél is. Így többek között a Káptalan utca 2. számú volt nagypréposti palotában, valamint a Janus Pannonius utca 8. számú házban.

A barbakán »nyaktag«-jának a nyugati várárookra néző falát (60. kép) két szintben elhelyezkedő keskeny tölcseréletes lőrésök törik át. Sajnos a déli fala erősen lepusztult állapotban került elő, de feltételezhetően ezen az oldalon is lehettek lőrésök.

Az Ernuszt idejében végbement nagyarányú építkezés eredményeként lényegében ekkor alakult ki végső formájában a vár későközépkori védelmi rendszere. Tulajdonképpen ezt sikerült megőrkítenie Haüynek 1687. évi térképén (3. kép). E középkori erődrendszer jelentős része ma is áll, egyes részletei pedig az ásások során kerültek elő.

A vár másik kapuja, amely a városba vezetett, délről nyílt. Négyzet alaprajzú, nagyobb méretű kaputorony volt, amelynek megépítése valószínűleg már az Ernuszt-féle várépítkezések befejezését jelentette. Ezen a tornyon volt elhelyezve Ernuszt Zsigmond püspök 1498-as évszámot viselő cimerköve (61. kép), amely az első reneszánsz stílusban készült emlékünk Pécsen.

A kaputornyot – amely a mai Szepessy-szobortól kissé északnyugatra állott – 1819-ben bontották le. Haüy térképén szereplő alaprajza és a pécsi várat és a város nyugati részét ábrázoló 1690 körül készült tollrajzon látható képe (9. kép) nagyjából egyezik Evlia Cselebi török utazó és történetíró róla szóló leírásával.

A kaputorony előtt széles árok húzódott, amelyen át fahíd vezetett. Mivel azonban ezen a helyen sem most, sem pedig korábban nem voltak régészeti feltárások, előzményekről nincsen tudomásunk.

A vár védelmének fokozott megerősítése és korszerűsítése érdekében az Ernuszt által végeztetett munkák valószínűleg nemcsak a vár déli részének megerősítésére szorítkoztak, hanem egy egységes koncepció keretében kiterjedtek a vár egész védelmi rendszerére is. Ekkor kerülhetett sor a vár nyugati oldalán állott – eredetileg négy-szögű – bástyatorony (50. kép), valamint az északi várfalat erősítő, két ugyancsak négyzet alaprajzú bástya bizonyos mértékű átépítésére is. Ez utóbbi kettő falait kökeretes, kulcslyuk alakú lőrésök törtek át, hasonlóan, mint azt a barbakánál is láthattuk.

A vár északnyugati sarkát korábban lezáró kerek bástyatornyot – kis rondellát – ekkor építették át ötszög alaprajzúvá (51. kép) és törtek át falait lőrészekkel. E nagyarányú erődítési munkák feltehetően kiterjedtek a várfalak – a kötőgátak – rendbetételére, valamint a vár tartozékainak a megújítására, illetve azok kijavítására és a várárok kitisztítására is.

A pécsi püspökvárnak az Ernuszt Zsigmond által a XV. század végén történt nagyarányú átépítése és új védművekkel való megerősítése úgy tűnik, hogy az utolsó ilyen mértékű védelmi jellegű építkezés volt a török hódoltság előtt.

Pécsen és annak várát a török 1543. július 20-án foglalta el lényegében harc nélkül. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy az Ernuszt-féle építkezéseket követően csaknem fél évszázaddal a vár erődítményei és a várfalak nem lehettek jó állapotban, hasonlóképpen a városfalak sem.

führte, war ein größerer Torturm mit quadratischem Grundriß. Seine Errichtung bedeutete vermutlich den Abschluß der Ernuszt'schen Burgbauten. An diesem Turm war der Wappenstein des Bischofs Sigismund Ernuszt mit der Jahreszahl 1498 angebracht. Dieser Wappenstein ist das erste im Stil der Renaissance entstandene Denkmal in Pécs.

Der Torturm, der etwas norwestlich von der Stelle des heutigen Szepessy-Denkmal stand, wurde 1819 abgerissen. Sein Grundriß, den Haüy auf seinem Stadtplan angibt, und die Abbildung des Torturmes auf einer um 1690 entstandenen, die Pécs'er Burg und den westlichen Stadtteil darstellenden Federzeichnung stimmen im großen und ganzen mit der Turmbeschreibung des türkischen Geschichtsschreibers und Weltreisenden Ewlia Tschelebi überein.

Vor dem Torturm verlief ein breiter Graben und darüber führte eine Holzbrücke. Wahrscheinlich ist, daß an dieser Stelle auch früher schon ein unmittelbar in die Stadt führender Torbau stand, den Ernuszt vielleicht nur umbauen ließ. Oder aber, was ebenfalls nicht auszuschließen ist, er hat ihn an der Stelle eines früheren völlig neu errichten lassen. Da hier jedoch weder jetzt noch früher archäologische Freilegungen stattfanden, ist uns von einem Vorgängerbau nichts bekannt.

Im Interesse der Modernisierung und des verstärkten Schutzes der Burg beschränkten sich die von Ernuszt angeregten Befestigungsarbeiten vermutlich nicht nur auf den südlichen Teil, sondern umfaßten im Rahmen einer einheitlichen Konzeption das ganze System der Wehranlagen. Zur selben Zeit wurden wohl auch der ursprünglich quadratische Basteiturm (Abb. 50), der an der Westseite der Burg stand, sowie die beiden die nördliche Burgmauer verstärkenden, ebenfalls quadratischen Bastionen geringfügig umgebaut. Die Mauern letztgenannter durchbrachen schlüsselförmige, steingerahmte Schießscharten, wie wir sie ähnlich an der Barbakane beschrieben haben.

Den halbrunden Basteiturm - die kleinen Rondelle -, welcher früher die Nordwestecke der Burg abschloß, baute man zu dieser Zeit zu einer Bastion mit fünfeckigem Grundriß um (Abb. 51), und versah seine Mauern

Abb. 59. Barbakane mit dem restaurierten Gelenk und dessen Osttor
59. kép. A barbakán a helyreállított nyaktaggal és annak K-i kapujával

Erre enged ugyanis következtetni Ferdinánd királynak egy 1528. évi rendelete, amely szerint Pécs város polgárainak 12 évi adómentességet ígért abban az esetben, ha a város falait helyreállítják.

A törökök a birtokbavétel után elsőként igyekeztek a vár biztonságának érdekében a várfalakat és a bástyákat kijavítani, tekintettel azok rossz állapotára. A törököknek a várban végzett építkezéseire vonatkozóan sajnos másfél százados uralmuk ellenére nagyon kevés az írott adat és így elsősorban a régészeti feltárások eredményei szol-

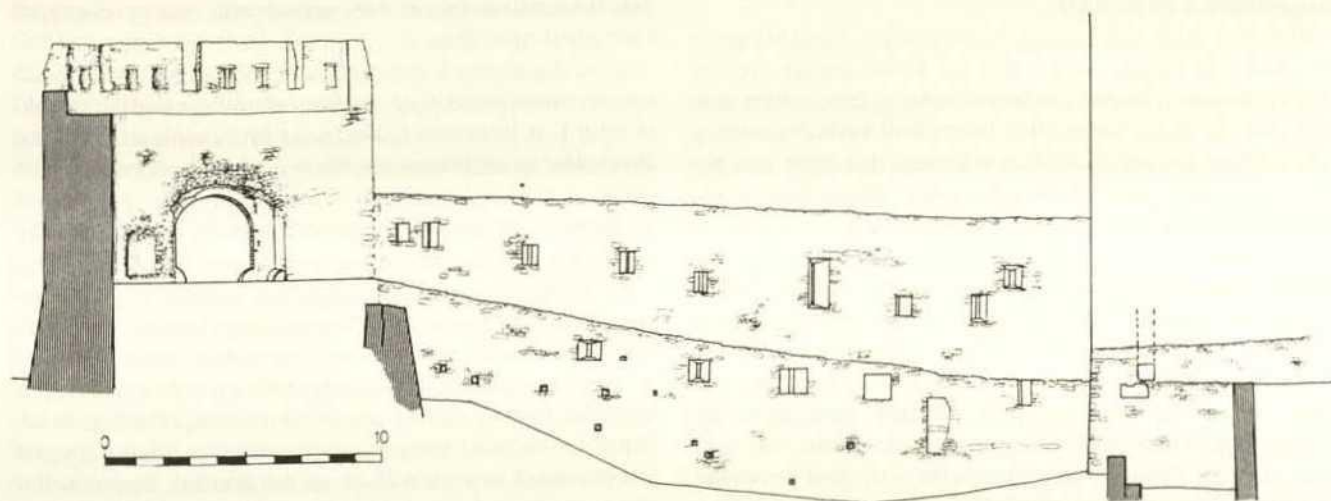

Abb. 60. Ansichtszeichnung der Westmauer des Gelenks

60. kép. A nyaktag Ny-i falának nézetrajza

mit Schießscharten. Im Rahmen dieser großangelegten Befestigungsarbeiten wurden darüber hinaus sicher auch die Burgmauern (Wehrmauern) in Ordnung gebracht, sonstige zur Burg gehörende Bauten modernisiert bzw. renoviert und der Burggraben gesäubert.

Die Ende des 15. Jahrhunderts von Sigismund Ernusz durchgeführten großzügigen Umbauten in der Pécs-Bischofsburg, zu welchen auch die Errichtung neuer Außenwerke gehörte, waren, so scheint es, im mittelalterlichen Ungarn die letzten Befestigungsarbeiten dieses Umfangs vor der türkischen Eroberung.

Pécs und seine Burg wurden am 20. Juli 1543 von den Türken im wesentlichen kampflos eingenommen. Man darf annehmen, daß die Befestigungen der Burg und die Burgmauern ähnlich wie die Stadtmauern fast ein halbes Jahrhundert nach den Ernusz'schen Umbauten in keinem guten Zustand gewesen sind. Dies ist aus einer Verordnung König Ferdinands aus dem Jahr 1528 zu schließen, worin er den Bürgern der Stadt Pécs 12 Jahre lang Steuerfreiheit für den Fall versprochen hatte, daß sie die Stadtmauern instandsetzen.

Die Türken waren nach Inbesitznahme der Burg im Interesse ihrer eigenen Sicherheit als erstes bestrebt, die schadhafte Burgmauern und Bastionen auszubessern. Leider gibt es in bezug auf die türkische Bautätigkeit in der Burg, trotz 150jähriger Türkenherrschaft, nur sehr wenige Schriftquellen, so daß in erster Linie die Ergebnisse der archäologischen Freilegungen darüber Auskunft geben können. Nach diesen Quellen geurteilt hatten die Türken in der Tat sehr angestrengt an den Befestigungsanlagen gebaut und in diesem Zusammenhang auch die Burggebäude instandgesetzt. Wie allgemein bekannt, überprüften die Türken ihre Burgen regelmäßig und ordneten nach Bedarf entsprechende Reparaturen und Renovierungen an.

Um die Mitte des 16. Jahrhunderts wendeten gemäß der Defter (türkische Steueraufnahmen) bedeutende Summen für die Ausbesserung der Pécs-Burg und ihrer Bauten auf. Einer Angabe des Jahres 1560 zufolge wurden das Zeughaus und andere Gebäude in Ordnung gebracht. Und ebenso ist infolge der häufig stattfindenden Kontrollen auch in Pécs mit nahezu regelmäßigen Instandhaltungsarbeiten zu rechnen.

Wie dies auch die bislang vorliegenden Forschungsergebnisse bestätigen, waren also die Befestigungsarbeiten der Türken von beträchtlichem Umfang, ungeachtet dessen, daß die Stadt unter ihrer Herrschaft verhältnismäßig ruhig leben konnte. Lediglich während des 1664 von Nikolaus Zrínyi geführten sogenannten »Winterfeldzuges« nahmen sowohl die Stadt als auch die Burg nennenswerten Schaden.

Ein Augenzeuge der zrínyischen Belagerung des Jahres 1664, der sogenannte »Namenlose von Pécs«, hat den Hergang aufgeschrieben und seiner Beschreibung auch einen handgezeichneten Lageplan von der Stadt und der Burg beigelegt. Letztgenannter enthält bezüglich der Wehranlagen der Bischofsburg im Zeitraum vor und während der Belagerung sehr interessante und wertvolle Angaben. Obwohl der Grundriß der Burg ziemlich ungenau ist und daher bei weitem nicht als authentisch angesehen werden kann, ist es dennoch bemerkenswert, daß

gálnak adatokkal. Ezekből kiderült, hogy bizony a törökök jelentős építőtevékenységet folytattak a vár megerősítése érdekében, és épületeinek karbantartásával is ezt a célt igyekeztek szolgálni. Köztudomású, hogy rendszeres várvizsgálatokat tartottak, amelynek eredményeként elrendelték azok javítását és rendbetételét.

A XVI. század dereka táján a defterek tanúsága szerint jelentős összeget fordítottak a pécsi vár és épületeinek kijavítására. Egy 1560-ból származó adat szerint a fegyvertárát és más épületeket javították. A gyakorta tartott várvizsgálatok következtében pedig szinte rendszeres karbantartó munkával kell számolnunk Pécssett is.

Mint azt már az eddigi kutatás is igazolta, a török erődítési munkák igen számottevőek voltak, annak ellenére, hogy uralmuk alatt a város viszonylagos nyugalomban élt. Egyedül a Zrínyi Miklós vezette 1664. évi ún. »téli hadjárat« alkalmával szenvedett a város és maga a vár is jelentősebb pusztulást.

Pécs 1664. évi Zrínyi-féle ostromát szemtanúként elbeszélő »Pécsi Névtelen« leírásához egy kéziratos helyszínrajzot mellékel a városról és a várról, amely utóbbi részlet igen érdekes és értékes adatokkal szolgál a püspökvár védelmi rendszeréről az ostrom alatti, illetve az azt megelőző időre vonatkozóan. Bár a vár alaprajza eléggé pontatlan, és így korántsem tekinthető autentikusnak, mégis figyelemreméltó, hogy a tényleges tájolás szerinti keleti oldalon a külső várfal vonalában az alaprajz cölöpsort jelöl, mert ezen a helyen a kőfal megszakad, illetve teljesen hiányzik. Ugyanilyen cölöpfalat jelöl az északi várárok keleti végében is, ahol magát a várárkot zárták el teljes szélességében, illetve osztották meg azt ily módon.

Az 1664-es helyszínrajznak másik ugyancsak figyelmet érdemlő részlete a belső védelmi rendszer megléte – a belső várfal teljessége és összefüggő zártsága, amely viszont Haüy térképén már – mint ismeretes – az északi oldal keleti végénél megszakad, illetve hiányzik. Ez a helyszínrajz egyébként teljesen megegyezik Lucas Schnitzernek (Könyv és metszet kiadó) az Ortelius művében megjelent, Pécsről készült madártávlati ábrázolásával – ez utóbbinál azonban a belső várfal tulajdonképpen csak a keleti oldalon figyelhető meg egyértelműen. Ugyanakkor mindkét ábrázoláson a keleti belső várfal északkeleti sarkán egy ötszög alaprajzú kis bástya látható. Hasonló ez a várfal északnyugati sarkát lezáró, ugyancsak ötszög alaprajzú középkori bástyához.

Az eddig elmondottakat összevetve a püspökvári ásatások eredményeivel igen figyelemreméltó megállapításokra jutunk. A kéziratos helyszínrajz hitelesnek elfogadható ábrázolása is azt bizonyítja, hogy a középkori keleti külső várfal – amelynek egy nagy összefüggő szakaszát feltárta az ásatás – az ostrom következtében oly mértékben lepusztult, vagy már az ostrom előtt olyan állapotban volt, hogy ideiglenesen cölöpfallal kellett pótolni. Ennek a helyén cölöpfal helyett az 1664. évi Zrínyi-féle ostromot követő nagyarányú helyreállítási munkák során a fokozott védelem érdekében kőfalat építettek a törökök, amelyet a középkori várfal maradványára alapoztak, előzőleg azonban a fal mögötti terepet feltöltötték (49. kép). Ugyanis érthető módon a várnak ez az északkeleti, illetve keleti része szenvedett a legtöbbet és sérült meg a legnagyobb mértékben az északi várfal e szakaszának aláaknázása és a középkori egyetem épületének – abban az időben a török

der Zeichner – der tatsächlichen Orientierung entsprechend – an der Ostseite auf der Linie der äußeren Burgmauer eine Pfostenreihe markierte, weil nämlich an dieser Stelle die Steinmauer abbricht bzw. vollständig fehlt. Auch am Ostende des nördlichen Burggrabens, wo dieser in seiner ganzen Breite abgeriegelt und dadurch abgeteilt wurde, verzeichnet er eine solche Pfostenmauer.

Ein zweites bemerkenswertes Detail des Lageplans aus dem Jahr 1664 belegt das Vorhandensein der Innenwerke, d. h. die Vollständigkeit und Geschlossenheit der inneren Burgmauer, welche hingegen auf dem Stadtplan von Haüy – wie bekannt – schon am östlichen Ende der Nordseite abbricht bzw. fehlt. Dieser Lageplan stimmt im übrigen vollständig mit der von Lucas Schnitzer angefertigten und im Ortelius (Herausgeber von Büchern und Radierungen) erschienenen Vogelperspektive-Darstellung von Pécs überein. Im Gegensatz zu erstgenanntem ist auf der Draufsicht die Burgmauer eigentlich nur an der Ostseite eindeutig zu identifizieren. Auf beiden Darstellungen wiederum kann man an der Nordostecke der östlichen Innenmauer eine kleine Bastion mit fünfeckigem Grundriß sehen. Sie ähnelt der die Nordwestecke der Burgmauer abschließenden mittelalterlichen Bastion, die ebenfalls einen fünfeckigen Grundriß aufweist.

Vergleicht man das bisher Gesagte mit den Ergebnissen der Grabungen in der Bischofsburg, dann führt das zu bemerkenswerten Feststellungen. Wie der als authentisch anzusehende Lageplan aus jener Handschrift des »Namenlosen von Pécs« zeigt, war die aus dem Mittelalter stammende östliche Außenmauer der Burg – von der ein großer, zusammenhängender Abschnitt freigelegt werden konnte – infolge der Belagerung dermaßen beschädigt oder befand sich schon vorher in einem solchen Zustand, daß sie vorübergehend durch eine Pfostenmauer ersetzt werden mußte. Anstelle dieser Pfostenmauer – um die Verteidigung zu verstärken – bauten die Türken im Zuge der großräumigen Wiederherstellungsarbeiten nach der zrínyischen Belagerung von 1664 eine Steinmauer, deren Fundament auf den Resten der mittelalterlichen Burgmauer ruhte. Zuvor füllten sie aber noch das Gelände hinter der Mauer auf (Abb. 49). Verständlicherweise erlitt der nordöstliche bzw. östliche Teil der Burg den größten Schaden, als dieser Abschnitt der nördlichen Burgmauer von den Belagerern unterminiert und das Gebäude der mittelalterlichen Universität – zu jener Zeit das Quartier der türkischen Soldaten – gesprengt wurde. Die aufgedeckten Reste und damit verbundenen Beobachtungen liefern dafür gute Beweise.

Hier soll auch der etwa 40 m lange östliche Abschnitt der nördlichen Außenmauer erwähnt werden. Diesen bauten die Türken im Laufe der oben erwähnten Wiederherstellungsarbeiten ebenfalls neu, und zwar so, daß sie nach dem Verfüllen der Universitätsruinen das Fundament der neuen Burgmauer dem Verlauf der alten folgend sowohl in diese Auffüllung als auch zugleich auf die Mauerkrone der mittelalterlichen Burgmauer verlegten. Um auch im folgenden Abschnitt der nördlichen äußeren Burgmauer die einzelnen Bauperioden in ähnlicher Weise trennen zu können, bedurfte es in diesem Teil weiterer Freilegungen.

Die kleine, zweigeschossige Rundbastion (Abb. 54) am Eckanschluß der nördlichen und östlichen Burgmauer

katonák szállásának -a felrobbantása következményeként. Mindezeket jól bizonyítják a feltárt maradványok és az azokkal kapcsolatos megfigyelések.

Itt kell megemlítenünk az északi külső várfalnak mintegy 40 m hosszú keleti szakaszát, amelyet a törökök e helyreállítási munkák során építettek újjá, oly módon, hogy az egyetem romjainak feltöltését követően a várfalat e feltöltésbe és ugyanakkor a középkori várfal nyomvonalát követve itt is annak falkoronájára alapozták. Ahhoz azonban, hogy az északi külső várfal további szakaszának egyes építési periódusai az előzőekhez hasonlóan szétválaszthatóak legyenek további feltárára lenne szükség ezen a részen.

Ugyancsak az 1664-es ostromot követő újjáépítés során

Abb. 61. Wappenstein des Sigismund Ernusz von dem südlichen Torturm, 1498

61. kép. Ernusz Zsigmond címerköve a Di kaputoronyról, 1498

épült az északi és a keleti várfal sarokcsatlakozásánál álló kétszintes kis körbástya (54. kép), amelyet keskeny nyílású, kőhasábokkal keretezett lőrések törnek át két szintben (62. kép).

Török eredetű építmény a nyugati külső várfal déli szakaszát erősítő félkörös bástyatorony is, amelyet az ott állott négyszög alaprajzú középkori bástya maradványaira építettek (50. kép). A bástyát – amelynek homlokzatán kőből faragott, félkör keresztmetszetű, keskeny övpárkány fut körbe – felső szintjén (63. kép) téglaboltozatos lőrések törnek át.

A vár déli védművei, valamint magának a várfalnak ezen szakasza a későbbi bontások és a területrendezés következtében jórészt elpusztultak, illetve maradványaik rész

entstand ebenfalls im Zuge des Wiederaufbaus nach der Belagerung von 1664. Sie wird in beiden Geschossen von schmalen, steingerahmten Schießscharten durchbrochen (Abb. 62). Und auch der den Südabschnitt der westlichen Außenmauer schützende halbrunde Basteiurm, der sich über den Resten einer mittelalterlichen Bastion mit quadratischem Grundriß erhebt, ist türkischen Ursprungs (Abb. 50). Die Fassade wird durch ein schmales, umlaufendes Rundprofil-Gurtgesims aus Werkstein sowie durch Schießscharten mit Ziegelgewölbe im Obergeschoß gegliedert (Abb. 63).

Die Befestigungswerke an der Südseite der Burg sowie der betreffende Abschnitt der Ringmauer wurden später zum Großteil abgerissen oder infolge von Geländeplanierungen zerstört. Ein Teil ihrer Überreste liegt unter dem heutigen Bodenniveau. Dies bezieht sich in erster Linie auf den Bereich jenseits von der Ostfassade des Bischofspalastes, also das Gebiet des heutigen Domplatzes. Der vor der Südfront des Bischofspalastes verlaufende südliche Abschnitt der Burgmauer wird von einer kleinen und niedrigen, halbrunden Bastion unterteilt. Nach bisherigem Forschungsstand ist auch sie türkischen Ursprungs. Haüy hatte diese Bastion in seinem Stadtplan markiert (Abb. 3). Auf der um 1690 entstandenen Federzeichnung (Abb. 9) ist ihre Fernansicht anschaulich dargestellt.

Bevor wir uns den inneren Burgmauern und der Frage ihrer Chronologie zuwenden, sei noch erwähnt, daß die Türken gleichzeitig mit den 1664 - kurz nach dem Abzug der Truppen Zrínyis und auf Anweisung von Gürdschi Mehmed Pascha - begonnenen Wiederherstellungsarbeiten auch auf eine gewisse Modernisierung der Burgbefestigungen bedacht waren. Vermutlich in dieser Absicht wurden im Gebiet nördlich des Domes Zwinger - sogenannte Bölme - errichtet. Diese Nord-Süd verlaufenden und somit das erwähnte Gebiet von Ost nach West in Sektoren einteilenden Mauern sind auf dem Stadtplan von Haüy gut zu sehen (Abb. 3). Eine Interpretation wurde jedoch erst anhand der freigelegten Mauerreste möglich.

Im Zuge der Grabung gelang es, zwei der in paralleler Nordsüdausrichtung verlaufenden, einen Zwingerabschnitt begrenzenden türkischen Mauern aufzudecken. Erstens eine etwa 2 m dicke Mauer am Ostende des be-

ben a mai felszín alatt húzódnak. Vonatkozik ez elsősorban a püspöki palota keleti homlokzatától induló részre, a mai Dóm tér területére. A püspöki palota déli homlokzata előtt húzódó déli várfalszakaszt alacsony és kisméretű félkörös bástya osztja meg, amelyet a kutatás eredményei alapján ugyancsak török eredetűnek kell tartanunk. E bástyát Haüy térképe (3. kép) is jelöli, távlati képét pedig az 1690 körüli tollrajz (9. kép) szemléletesen ábrázolja.

Mielőtt még a belső várfalak és azok kronológiájának kérdésére rátérnék, meg kell említeni, hogy az 1664. évi - Zrínyi csapatainak elvonulását követően rövidesen sorra kerülő és Gürdzsi Mehmed pasa rendelkezése alapján megkezdett - nagyarányú helyreállítási munkákkal egyidejűleg törekedtek a törökök az erődrendszer bizonyos mértékű korszerűsítésére is. Valószínűleg ennek érdekében a várnak a székesegyháztól északra eső területén falszorosokat - úgynevezett bölméket - alakítottak ki. Haüy térképén jól megfigyelhetők ezek az észak-déli irányú falak, amelyek a már említett területet kelet-nyugati irányban szakaszokra osztják (3. kép). Rájuk vonatkozóan azonban elsősorban az ásások során feltárt falmaradványok adtak magyarázatot.

Az ásítás során két ilyen falszorost elválasztó - egymással párhuzamos - észak-déli irányú török falat sikerült feltárni. Az egyik egy a terület keleti végén - a keleti várfallal csaknem párhuzamosan futó, mintegy 2 m vastagságú fal, amelyet a berobbantott egyetem részben már feltöltött romjaiba alapoztak bele. Ez utóbbi megfigyelés is amellett szól, hogy ez a fal az 1664-es építkezések során készült.

A másik - ezzel párhuzamos - ugyancsak észak-déli irányú török fal a középkori egyetem és az Aranyos Mária kápolna területét zárta le nyugatról. Az Aranyos Mária kápolna nyugati homlokzata előtt, attól mintegy 1,20-1,50 m távolságban húzódott és átlagos szélessége 1,70-2 m között volt. Mindkét bölmefal az északi belső várfaltól indult. A nyugati a mai püspöki palota északkeleti sarkához csatlakozik a jelenlegi szint alatt. A keleti bölmefal délen a székesegyházhoz csatlakozott. A falak alapozása az erősen lejtő terepviszonyokhoz alkalmazkodott, és lépcsős kiképzésű volt.

Ami a belső várfalat illeti, az Haüy térképén már egész másként jelenik meg, mint az 1664. évi ostromot ábrázoló

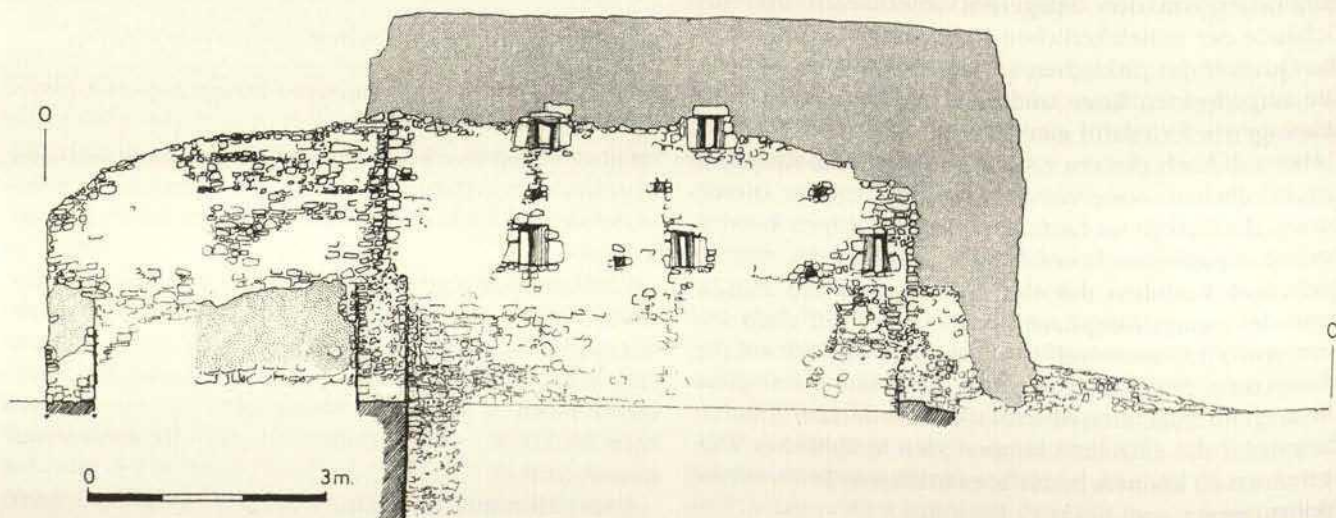

Abb. 62. Nordöstlicher türkischer Basteiurm

62. kép. Az ÉK-i török bástyatorony

sagten Gebiets, welche annähernd parallel zur östlichen Burgmauer verlief. Ihr Fundament war in die teilweise schon verfüllten Ruinen der gesprengten Universität eingebettet. Auch dies ist ein Indiz dafür, daß die Mauer im Zusammenhang mit den Bauarbeiten des Jahres 1664 errichtet wurde.

Parallel dazu, und ebenfalls in Nordsüdausrichtung, schloß die zweite Mauer von Westen her das Gebiet der mittelalterlichen Universität und der Marienkapelle ab. Sie verlief im Abstand von etwa 1,20–1,50 cm vor der Westfassade der Marienkapelle und war durchschnittlich 1,70–2 m breit. Beide Bölmemauern gingen von der nördlichen Innenmauer der Burg aus. Die westliche stößt unter dem heutigen Bodenniveau an die Nordostecke des jetzigen Bischofspalastes, während die östliche im Süden an den Dom grenzte. Dem stark abschüssigen Gelände Rechnung tragend, waren ihre Fundamente stufenartig angelegt.

Was die Innenmauer der Burg anbelangt, erscheint diese im Stadtplan von Haüy bereits ganz anders als auf dem Lageplan von der Belagerung im Jahr 1664. Die Darstellung von Haüy zeigt – wie schon erwähnt – sehr deutlich, daß die nördliche Innenmauer im Ostabschnitt fehlt bzw. abbricht und auch nicht an die östliche Innenmauer stößt. Außerdem fehlt darauf der kleine Basteiturm mit fünfeckigem Grundriß. Wie gleichfalls schon erwähnt, konnte diese östliche Innenmauer der Burg, die auf dem Stadtplan von Haüy zwischen der nach Osten verlängerten Flucht der nördlichen Innenmauer und dem Dom markiert ist, bei der Grabung gänzlich freigelegt werden. Dabei ergaben sich zweifelsfreie Hinweise, daß es sich um eine nach der Belagerung des Jahres 1664 errichtete türkische Burgmauer handelt.

Die nördliche Innenmauer der Burg steht noch heute in voller Länge, den etwa 40 m langen fehlenden Abschnitt ausgenommen. Das gleiche trifft auf die westliche Innenmauer zu, welcher sich die nördliche im rechten Winkel anschließt. Zur Erforschung dieser inneren Burgmauern bot sich bislang nur wenig oder gar keine Gelegenheit, so daß eine nähere Bestimmung ihres Alters oder ihrer einzelnen Bauperioden nicht möglich ist. Die nördliche Mauer wurde mit einem mehrfachen Mantel umgeben und die westliche tiefgreifend umgebaut, da man hier schon im Laufe des 18. Jahrhunderts und auch später auf einem größeren Abschnitt Zwingerbauten errichtete. Das gleiche gilt übrigens auch für den Westabschnitt der Südseite, wo man im 18. und 19. Jahrhundert Anbauten vornahm. Ungeachtet all dieser Maßnahmen darf das innere Befestigungssystem der Burg dennoch als mittelalterlich gelten. Es bestand in dieser Form bereits im 15. Jahrhundert.

In östlicher Fluchtlinie der Südostecke des heutigen Bischofspalastes, also südlich vom Dom, ist auf dem Stadtplan von Haüy keine innere Burgmauer mehr eingetragen. In westlicher Richtung hingegen hat Haüy eine innere Südmauer der Burg gekennzeichnet. Vom viereckigen Südwestturm aus, an den auch die innere Westmauer stößt, verläuft sie in Fortsetzung der Südfassade des Bischofspalastes. Sie blieb erhalten und ist heute als Teil der Südfassade des Palastkomplexes sichtbar. Diese innere Burgmauer setzte sich ursprünglich sicher nach Osten hin fort, und auf ihr errichtete man die noch heute stehende

helszínrajzon. A Haüy-nél ábrázolt északi belső várfal – amint azt már korábban említettük – a keleti szakaszon hiányzik, illetve megszakad, és nem csatlakozik a keleti belső várfalhoz, hiányzik az ötszög alaprajzú kis bástyatorony is. Arra is utaltunk már, hogy a keleti belső várfalat, amelyet Haüy térképe az északi belső várfal keleti meghosszabbított vonala és a székesegyház között jelöl, teljes egészében feltárta az ásatás, és megállapította, hogy az az 1664. évi ostrom után épült török várfal.

Az északi belső várfal a mintegy 40 m-es hiányzó szakasz kivételével teljes hosszában áll ma is. Ugyanezt mondhatjuk el a nyugati belső várfalról is, amelyhez az északi derékszögben csatlakozik. E belső várfalak kutatására mindeddig egyáltalán nem vagy csak igen kismér-

Abb. 63. Halbrunde türkische Bastei im Westen
63. kép. A Ny-i török félkörös bástya

tékben kerülhetett sor, így azoknak sem közelebbi kor-meghatározása, még kevésbé egyes építési korszakaiknak szétválasztása nem lehetséges. Az északi várfal többszörösen köpenyezett, a nyugati pedig jelentős mértékben átépített, mivel már a XVIII. század folyamán, majd a későbbiekben is a falszorost egy nagyobb szakaszon beépítették. Ez vonatkozik egyébként a déli oldal nyugati szakaszára is, amelyhez hozzáépítések történtek a XVIII–XIX. század folyamán. Mindezek ellenére azonban a várnak ily módon kialakított belső védelmi rendszerét középkori eredetűnek kell tartanunk.

Az északi várfal keleti szakaszának kutatása jelentős eredményeket hozott több szempontból is. Ennek során került elő a XIII. századi várfal egy összefüggő nagy szakasza, amelyet alapként felhasználva épült meg a ma is élő törökkori várfal e része. Az ásatás bebizonyította, hogy a románkori püspöki palota egyértelműen a külső várfalig terjedt és azzal szoros kapcsolatban volt. Megkockáztat-

Südfassade des mittelalterlichen Bischofspalastes. Doch angesichts der Tatsache, daß auch in diesem Gebiet bisher keine archäologischen Forschungen in bezug auf die Burgmauern stattfanden, mangelt es uns in dieser Frage leider an näheren Kenntnissen.

Im Zuge der Erforschung der Burgbefestigungen konnte weiterhin festgestellt werden, daß die Türken einen Großteil der früheren, im Mittelalter entstandenen Wehranlagen erhalten und diese teilweise umgebaut, in gewisser Hinsicht modernisiert bzw. durch neue Bastionen und Mauern verstärkt hatten. Ein Beispiel dafür ist die auf den mittelalterlichen Fundamenten errichtete halbrunde Westbastion mit Schießscharten, ein anderes der Umbau der fünfeckigen Bastion an der Nordwestecke, wo die Türken eine zusätzliche Reihe Schießscharten einbauten.

Doch ungeachtet der umfangreichen türkischen Umbauten hat das Befestigungssystem der Bischofsburg zur Zeit der Türkenherrschaft seinen mittelalterlichen Charakter im wesentlichen bewahrt.

Nach der Rückeroberung von den Türken im Jahr 1686 lebte das Befestigungssystem der Burg weiter, verlor aber im Laufe des 18. Jahrhunderts seine frühere Rolle mehr und mehr. Obgleich es beim »Raizensturm« des Jahres 1704 seinen Zweck durchaus noch erfüllte. Ende des 18. Jahrhunderts wurde Pécs königliche Freistadt, was auch für die Befestigungen einen Wendepunkt bedeutete. Der heutige Domplatz bildete sich heraus, und im Laufe des 19. Jahrhunderts kam es dann zu einer großräumigen Umgestaltung, welcher mit Ausnahme der Südwest-Barbakane leider alles, d.h. sowohl der südliche Torturm wie auch die östliche Barbakane, zum Opfer fiel. Abgesehen davon blieb jedoch der Burgcharakter der Bischofsburg ebenso wie ein großer Teil ihrer Wehranlagen bis zum heutigen Tag erhalten.

Seit die Burgmauern und Bastionen restauriert und von den im 19. und 20. Jahrhundert dort errichteten Anbauten befreit wurden, gehört die Bischofsburg zu den bedeutendsten Denkmalensembles Ungarns.

hatjuk azt a véleményt is, hogy az épület északi fala magán a várfalon ülhetett, amint annak példái is ismereteseek. Nem kétséges tehát, hogy a pécsi püspökvár esetében a külső várfal a legkorábbi, ami szinte egyedülálló, mivel a későbbi századokban a várak megnagyobbítása esetén mindig a belső mag a régebbi és nem a külső várfal. A legkorábbi erődítés maradványának így mindenképpen a külső várfalat kell tekintenünk.

A XIV. század közepén a várban történő nagyarányú átrendeződés idején a románkori palota már romos, illetve az részben már lebontásra került. A belső várfal megépítésére viszont csak Vilmos püspök idejében került sor az egyetem építésével egyidejűleg. Viszont a Miklós püspök alapította Aranyos Mária kápolna még a belső várfal elkészülte előtt épülhetett, mivel annak a várfal építése idején már álló épülete miatt a belső várfal vonala megtörik.

A mai püspöki palota délkeleti sarkának vonalától keletre – a székesegyháztól délre – Haüy térképe belső várfalat már nem jelöl. Csupán a déli oldalon, annak nyugati szakaszán, a négyszög alaprajzú délnyugati toronytól – amelyhez a nyugati belső várfal is csatlakozik – kiindulva a palota déli homlokzatához csatlakozóan tüntet fel egy belső várfalszakaszt. Ez a belső várfal ma is megvan, és látható is a palotaegyüttes déli homlokzatának részeként. Eredetileg minden bizonnyal tovább folytatódott keleti irányban, és a középkori püspöki palota ma is álló déli homlokzata erre épült rá. Tekintve azonban hogy ezen a területen sem folytak a várfalakkal kapcsolatos régészeti feltárások, erre vonatkozóan közelebbi ismereteink nincsenek.

A vár erődrendszerének kutatása során az is megállapítást nyert, hogy a törökök nagyrészt megtartották a korábbi – középkori eredetű – védelmi rendszert, de azt részben átépítették, bizonyos tekintetben korszerűsítették, újabb bástyákkal és falakkal erősítve meg. Példa erre a középkori alapokra épült nyugati félkörös lőréses bástya, illetve az északnyugati ötszögű sarokbástya átépítése, utóbbit a törökök újabb lőréssorral erősítették meg.

A püspökvár törökkori védelmi rendszere mindezek ellenére lényegében megőrizte középkori jellegét azt a törökök jelentősebb építkezései sem változtatták meg.

Az 1686-os visszafoglalást követően a vár védelmi rendszere tovább élt, de ez a szerepe egyre inkább csökkent a XVIII. század folyamán, bár az 1704. évi rác dúlás kapcsán ez még nem mondható el. Pécs szabad királyi várossá válása a XVIII. század végén e tekintetben is fordulópontot jelentett. A mai Dóm tér kialakulása, a XIX. század folyamán történt nagyobb arányú rendezése során azonban a délnyugati barbakan kivételével minden, azaz a déli kaputorony és a keleti barbakan, áldozatul esett, ám ettől eltekintve a püspökvár vár jellege és védműveinek nagy része napjainkig megmaradt.

A XIX–XX. század folyamán hozzájuk ragasztott épületek lebontásával kiszabadított várfalak és bástyák helyreállítását követően ma a püspökvár Magyarország egyik legszébb műemléki együttese.